

*Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2025. № 10.*

**DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.10.98>**

**УДК 631.1:658.14.15:330.131.7**

*Д. В. Дробот,*

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти*

*зі спеціальності 073 «Менеджмент»,*

*Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова*

*ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-0911-2460>*

*В. В. Івата,*

*к. е. н., доцент, декан факультету економіки та екології моря,*

*Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова*

*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2461-6315>*

## **МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ КАПІТАЛОМ В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ**

*D. Drobot,*

*Applicant of the third (educational and scientific) level of higher education in the*

*specialty 073 “Management”,*

*Admiral Makarov National University of Shipbuilding*

*V. Ivata,*

*PhD in Economics, Associate Professor,*

*Dean of the Faculty of Marine Economics and Ecology,*

*Admiral Makarov National University of Shipbuilding*

## **METHODOLOGICAL APPROACHES TO CAPITAL MANAGEMENT IN AGRICULTURAL ENTERPRISES IN CONDITIONS OF ECONOMIC UNCERTAINTY**

*У статті досліджено теоретико-методичні засади підходи до управління капіталом аграрних підприємств в умовах економічної невизначеності. Обґрунтовано, що капітал у сільськогосподарських суб'єктів господарювання має комплексний характер і включає фінансові, матеріально-технічні, людські та інтелектуальні ресурси, ефективність використання яких визначає рівень конкурентоспроможності підприємств та їх здатність до відтворення. Систематизовано сучасні виклики, що формують невизначеність середовища функціонування аграрних підприємств, зокрема: макроекономічні дисбаланси, воєнні ризики, інституційна нестабільність, коливання світових аграрних ринків, кліматичні зміни та технологічні трансформації.*

*Проаналізовано наукові підходи вітчизняних та зарубіжних учених до управління капіталом. В українській науковій літературі акцент зроблено на відтворенні ресурсного потенціалу, стратегічному управлінні фінансовими потоками та ролі людського капіталу, тоді як міжнародні дослідження концентруються на управлінні ризиками, сталому розвитку та впровадженні інноваційних фінансових інструментів.*

*Методологічну основу статті становлять системний, вартісний, ризик-орієнтований та адаптивний підходи, що дозволяють комплексно оцінити вплив чинників невизначеності на структуру та ефективність використання капіталу.*

*У роботі здійснено порівняльний аналіз структури капіталу аграрних підприємств України та розвинених країн світу. Виявлено, що вітчизняні господарства значно більше залежать від позикового фінансування, що посилює ризики у кризових умовах. У країнах ЄС і США, навпаки, поширене застосування довгострокових кредитних програм, субсидованих державою, а також розвинені системи агрострахування та фондові механізми інвестування. Узагальнено, що ключовою проблемою для України залишається обмежений доступ до дешевих фінансових ресурсів та слабкий розвиток ринку капіталу.*

*На основі проведеного дослідження розроблено методичні рекомендації щодо вдосконалення управління капіталом аграрних підприємств. Зокрема, на стратегічному рівні запропоновано застосовувати сценарне планування та диверсифікацію джерел капіталу, на тактичному – фінансовий контролінг і систему управління ризиками, на оперативному – ефективно управління грошовими потоками й оборотним капіталом із використанням цифрових фінансових технологій.*

*Запропоновані підходи сприяють підвищенню фінансової стійкості, мінімізації ризиків, забезпеченню інвестиційної привабливості й довгострокового розвитку аграрних підприємств України.*

*Таким чином, дослідження доводить необхідність переходу від вузько фінансових методів управління до інтегрованих, багаторівневих підходів, що враховують взаємодію фінансового, матеріального, людського та інтелектуального капіталу в умовах економічної невизначеності.*

*The article examines the theoretical and methodological principles of approaches to capital management of agricultural enterprises in conditions of economic uncertainty. It is substantiated that capital in agricultural business entities is complex and includes financial, material and technical, human and intellectual resources, the efficiency of which determines the level of competitiveness of enterprises and their ability to reproduce. Modern challenges that form the uncertainty of the environment of functioning of agricultural enterprises are systematized, in particular: macroeconomic imbalances, military risks, institutional instability, fluctuations in world agricultural markets, climate change and technological transformations.*

*The scientific approaches of domestic and foreign scientists to capital management are analyzed. In Ukrainian scientific literature, the emphasis is on the reproduction of resource potential, strategic management of financial flows and the role of human capital, while international research focuses on risk*

*management, sustainable development and the introduction of innovative financial instruments.*

*The methodological basis of the article is a systemic, cost, risk-oriented and adaptive approaches that allow a comprehensive assessment of the impact of uncertainty factors on the structure and efficiency of capital use.*

*The paper provides a comparative analysis of the capital structure of agricultural enterprises in Ukraine and developed countries of the world. It was found that domestic farms are much more dependent on debt financing, which increases risks in crisis conditions. In the EU and the USA, on the contrary, the use of long-term credit programs subsidized by the state is widespread, as well as developed agricultural insurance systems and fund investment mechanisms. It is summarized that the key problem for Ukraine remains limited access to cheap financial resources and weak development of the capital market.*

*Based on the research, methodological recommendations have been developed to improve the capital management of agricultural enterprises. In particular, at the strategic level, it is proposed to apply scenario planning and diversification of capital sources, at the tactical level – financial controlling and a risk management system, at the operational level – effective management of cash flows and working capital using digital financial technologies.*

*The proposed approaches contribute to increasing financial stability, minimizing risks, ensuring investment attractiveness and long-term development of agricultural enterprises in Ukraine.*

*Thus, the study proves the need to transition from narrowly financial management methods to integrated, multi-level approaches that take into account the interaction of financial, material, human and intellectual capital in conditions of economic uncertainty.*

***Ключові слова:** управління капіталом, аграрні підприємства, аграрний сектор економіки, економічна невизначеність, методичні підходи.*

***Keywords:** capital management, agricultural enterprises, agricultural sector of the economy, economic uncertainty, methodological approaches.*

**Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.** Сучасні умови функціонування аграрного сектору України характеризуються високим рівнем економічної турбулентності, що зумовлено як внутрішніми трансформаціями, так і зовнішніми викликами. Аграрний сектор традиційно посідає провідне місце у структурі національної економіки, формуючи близько 17 % ВВП та забезпечуючи понад 40 % валютних надходжень від експорту продукції сільського господарства та харчової промисловості [1]. Однак для підтримання та нарощування конкурентоспроможності аграрних підприємств необхідне ефективне управління їхнім капіталом – фінансовим, матеріально-технічним, людським та інноваційним.

Проблема управління капіталом в аграрних підприємствах набуває особливої актуальності в умовах економічної невизначеності, яка виникає через макроекономічні дисбаланси, коливання валютних курсів, воєнні ризики, зміни у державній політиці, а також глобальні виклики – зміни клімату, нестабільність міжнародних ринків, інтеграційні процеси та посилення конкуренції. У такій ситуації стратегічне, тактичне та оперативне управління капіталом потребує адаптації традиційних методів та розробки нових методичних підходів, що враховують чинники невизначеності та ризику.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідження питань управління капіталом в аграрних підприємствах здійснювали як українські, так і зарубіжні науковці. У працях Саблука П.Т. [2], Русана В.М. [3], Жураковської Л.А. [4] аналізується сутність аграрного капіталу та механізми його відтворення. Міжнародні дослідження (5; 6) розкривають практики

формування інвестиційного потенціалу аграрних господарств та стратегії управління ризиками. Бражник Л.В. [7] досліджує антикризові методи управління капіталом у періоди економічної рецесії. Проте в умовах воєнного стану та глобальної економічної турбулентності виникає потреба у створенні методичних інструментів, здатних забезпечити стійкість капіталу та ефективність його використання.

**Формулювання цілей статті (постановка завдання).** Метою дослідження є систематизація та узагальнення існуючих методичних підходів до управління капіталом в аграрних підприємствах, визначення їхніх переваг та недоліків, а також розробка рекомендацій щодо їх адаптації до умов економічної невизначеності.

**Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.** Управління капіталом в аграрних підприємствах традиційно розглядається як комплекс заходів, спрямованих на формування, розподіл та ефективне використання фінансових, матеріальних та трудових ресурсів з метою досягнення стратегічних цілей розвитку підприємства [7]. Проте в умовах економічної невизначеності класичні моделі управління капіталом часто втрачають свою ефективність, оскільки вони ґрунтуються на стабільних ринкових умовах, прогнозованих потоках доходів та відносно сталих показниках вартості ресурсів.

Аграрні підприємства України стикаються з низкою проблем:

- високий рівень ризиків виробництва (пов'язаних із кліматичними умовами, сезонністю, зростанням цін на енергоносії та добрива);
- нестабільність фінансового середовища, що проявляється у коливанні відсоткових ставок, вартості кредитних ресурсів, валютних курсів;
- зміни державної політики у сфері оподаткування, субсидування та доступу до ринків збуту;
- вплив глобальних чинників – інтеграція у світові ринки, зміни споживчих уподобань, логістичні обмеження, викликані війною та пандеміями;

– недостатній рівень інвестиційної активності, що обмежує можливості оновлення основних засобів, впровадження інноваційних технологій та цифрових рішень.

Ці проблеми вимагають перегляду методичних підходів до управління капіталом. Зокрема, актуальними стають:

- використання інструментів сценарного планування та моделювання ризиків;
- впровадження адаптивних та антикризових стратегій управління фінансовим капіталом;
- посилення ролі людського та інтелектуального капіталу;
- розробка системи контролінгу та внутрішнього аудиту, здатної швидко реагувати на зміни середовища.

Тому наукове обґрунтування методичних підходів до управління капіталом в аграрних підприємствах є необхідною умовою для формування дієвих управлінських рішень, що сприятимуть зміцненню фінансової стабільності підприємств, підвищенню їх інвестиційної привабливості та забезпеченню сталого розвитку.

Питання управління капіталом у сільськогосподарських підприємствах традиційно досліджуються вітчизняними економістами у контексті фінансової стійкості, інвестиційної привабливості та відтворення ресурсного потенціалу.

Саблук П.Т. [2] розглядає капітал аграрних підприємств як багатофакторну систему, що поєднує фінансові, матеріальні та інтелектуальні ресурси. Автор підкреслює, що ефективність управління капіталом визначається рівнем інтеграції цих складових у єдиний виробничий процес.

Русан В.М. [3] наголошує на важливості стратегічного управління капіталом у періоди нестабільності. Він пропонує методичний інструментарій оцінки вартості капіталу на основі дисконтованих грошових потоків та ризик-орієнтованого підходу, що дозволяє враховувати макроекономічні коливання.

Жураковська Л.А. [4] акцентує увагу на людському капіталі як ключовому чиннику стійкого розвитку аграрних підприємств. Вона доводить, що інвестиції у професійний розвиток працівників та впровадження цифрових технологій сприяють зростанню ефективності управління всіма видами капіталу.

Серед основних антикризових методів управління капіталом у періоди економічної рецесії Бражник Л.В. виділяє реструктуризацію боргових зобов'язань, оптимізацію структури власного та позикового капіталу, впровадження системи фінансового контролінгу [7].

У міжнародній науковій літературі проблематика управління капіталом в аграрних підприємствах розглядається у площині сталого розвитку, управління ризиками та інновацій.

Згідно з аналітичними звітами OECD [6], ключовим завданням аграрного сектору є оптимізація структури капіталу з урахуванням зростання боргового навантаження на фермерські господарства та необхідності інвестування у «зелені» технології. Організація рекомендує застосування механізмів державно-приватного партнерства для забезпечення доступу аграріїв до інвестиційних ресурсів.

FAO [5] підкреслює, що управління капіталом у сільському господарстві повинно враховувати глобальні екологічні виклики. Особлива увага приділяється розвитку фінансових інструментів для страхування аграрних ризиків, а також впровадженню програм доступного кредитування малих та середніх господарств.

Портфоліо-дослідження World Bank [8] показує, що стійкість капіталу аграрних підприємств у країнах, що розвиваються, значною мірою залежить від здатності інтегрувати цифрові фінансові сервіси (агрофінтех-платформи, електронні біржі, смарт-контракти).

Американські та європейські дослідження [9; 10] акцентують на методології «value-based management» (управління, орієнтоване на вартість),

яка дозволяє аграрним компаніям балансувати між прибутковістю, ризиком і довгостроковим розвитком.

Управління капіталом в аграрних підприємствах ґрунтується на поєднанні таких методологічних підходів: системний, вартісний, ризик-орієнтований, адаптивний підхід, інноваційний (Табл. 1).

**Таблиця 1. Методологічні підходи до управління капіталом в аграрних підприємствах**

Підхід	Характеристика підходів
Системний	Капітал розглядається як інтегрована сукупність фінансових, матеріальних, людських та інтелектуальних ресурсів, що взаємодіють у єдиній виробничо-господарській системі
Вартісний	Ефективність управління капіталом оцінюється через призму створення доданої вартості та підвищення ринкової капіталізації підприємства
Ризик-орієнтований	Управлінські рішення базуються на ідентифікації, оцінці та мінімізації ризиків, що впливають на капітал
Адаптивний	Акцент робиться на гнучкому реагуванні підприємства на зміни зовнішнього середовища через сценарне планування та диверсифікацію капіталу
Інноваційний	Управління капіталом передбачає впровадження сучасних фінансових технологій (fintech), цифрових систем моніторингу та контролінгу, агроінновацій

*Джерело: сформовано на основі [8; 9; 10]*

Аналіз наукових праць свідчить, що попри значний доробок у сфері дослідження капіталу аграрних підприємств, залишаються нерозкритими питання методичного забезпечення управління у контексті воєнних ризиків, глобальної рецесії та зміни клімату. Недостатньо розроблені інструменти адаптивного управління, що дозволяють швидко змінювати структуру капіталу залежно від зовнішніх викликів. Це обумовило необхідність комплексного дослідження методичних підходів та формування рекомендацій для аграрних підприємств, спрямованих на підвищення ефективності використання капіталу в умовах невизначеності.

Аналіз сучасних умов функціонування аграрного сектору України дозволив виділити ключові чинники, що формують середовище економічної невизначеності (Табл. 2).

**Таблиця 2. Ключові фактори невизначеності в управлінні капіталом аграрних підприємств**

Група чинників	Характеристика впливу	Приклади проявів
Макроекономічні	Зростання нестабільності фінансової системи, інфляція	Коливання курсу гривні, підвищення ставок кредитування
Політичні та інституційні	Непослідовність регуляторної політики, воєнні ризики	Зміни в системі оподаткування, логістичні обмеження
Ринкові	Нестабільність попиту, глобальна конкуренція	Падіння експорту зернових у 2022–2023 рр.
Природно-кліматичні	Зростання частоти екстремальних погодних явищ	Засухи, повені, зміна агрокліматичних зон
Технологічні	Вимога впровадження інновацій, цифровізації	Використання AgriTech, смарт-контрактів

*Джерело: сформовано на основі [8; 9; 10]*

Дані свідчать, що сукупний вплив цих чинників значно ускладнює прогнозування та планування у сфері управління капіталом.

У ході аналізу виділено чотири ключові групи підходів: традиційні, адаптивні, антикризові, інноваційні (Табл. 3).

**Таблиця 3. Основні підходи до управління капіталом**

Групи підходи	Підходи
Традиційні	– орієнтація на мінімізацію витрат; – класичні методи структурування власного і позикового капіталу (WACC, CAPM); – прогнозування на основі стабільних трендів
Адаптивні	– використання сценарного планування; – диверсифікація джерел капіталу; – застосування stress-testing для оцінки стійкості підприємства
Антикризові	– реструктуризація боргів; – залучення державних програм підтримки; – впровадження механізмів фінансового контролінгу
Інноваційні	– використання цифрових платформ для фінансового менеджменту; – агрофінтех-рішення (електронні біржі, кредитні онлайн-сервіси); – управління інтелектуальним капіталом

*Джерело: сформовано на основі [8; 9; 10]*

Орієнтовна структура капіталу аграрних підприємств України у 2020–2024 рр.:

- власний капітал: 38–42 %;
- позиковий капітал: 50–55 %;
- інвестиційний капітал (залучений): 8–10 %

Спостерігається поступове зростання залежності від позикових ресурсів через високу потребу в оборотних коштах, що створює додаткові фінансові ризики в умовах економічної нестабільності.

Порівняння українського та міжнародного досвіду управління капіталом наведена у Табл. 4.

**Таблиця 4. Порівняльна характеристика підходів до управління капіталом**

Критерій	Україна	Країни ЄС	США
Доступ до кредитів	Обмежений, високі ставки	Пільгові програми, субсидовані кредити	Довгострокові кредити під низькі ставки
Розвиток ринку капіталу	Недостатній	Розвинені фондові та інвестиційні ринки	Потужний агробіржовий ринок
Використання інновацій	Початковий рівень	Високий рівень цифровізації	Активне застосування FinTech
Управління ризиками	Обмежене страхування	Розвинена система агрострахування	Комплексні фінансові інструменти

*Джерело: сформовано на основі [5; 6; 8; 9; 10]*

Отже, що українські аграрні підприємства значно відстають від міжнародних практик у сфері інноваційного управління капіталом та системного страхування ризиків.

Аналіз сучасних підходів до управління капіталом в аграрних підприємствах засвідчив, що традиційні моделі, побудовані на стабільності ринкового середовища, не відповідають умовам високої турбулентності та невизначеності. У кризових умовах вони не здатні забезпечити достатній рівень фінансової стійкості та конкурентоспроможності підприємств.

З іншого боку, адаптивні та антикризові методики довели свою ефективність у мінімізації негативного впливу зовнішніх шоків. Важливою є

диверсифікація джерел фінансування, застосування сценарного планування та системи контролінгу. Це дозволяє аграрним підприємствам не лише реагувати на зміни середовища, але й проактивно вибудовувати власні стратегії розвитку.

Міжнародний досвід свідчить, що успішне управління капіталом у сільському господарстві базується на:

- розвиненій системі агрострахування;
- доступі до дешевих кредитних ресурсів;
- розвитку ринку капіталу та інвестиційних інструментів;
- підтримці інноваційних технологій управління фінансами.

В Україні ж основними проблемами залишаються високі кредитні ставки, низький рівень страхового покриття аграрних ризиків та недостатній рівень інтеграції цифрових фінансових інструментів.

Таким чином, ключовим завданням є формування методичних підходів, які враховують міжнародні практики, але адаптовані до реалій вітчизняного аграрного сектору.

На основі проведеного аналізу пропонується система рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності управління капіталом в умовах економічної невизначеності в залежності від рівня управління:

1) стратегічний рівень управління:

- сценарне планування: розробка оптимістичного, песимістичного та базового сценаріїв розвитку підприємства;
- диверсифікація капіталу: поєднання власних, позикових та інвестиційних ресурсів із гнучким регулюванням їхньої структури;
- фокус на людському капіталі: інвестиції у професійну підготовку кадрів, розвиток цифрових компетентностей;

2) тактичний рівень управління:

- фінансовий контролінг: впровадження системи моніторингу фінансових потоків у реальному часі;

- оптимізація структури капіталу: застосування показників WACC та EVA для вибору найбільш ефективних комбінацій ресурсів;

- управління ризиками: активне використання агрострахування, створення резервних фондів;

3) оперативний рівень управління:

- Cash-flow management: щотижневе планування та контроль руху грошових потоків;

- оптимізація оборотного капіталу: скорочення дебіторської заборгованості, управління запасами;

- використання цифрових платформ: електронні біржі, смарт-контракти, мобільні фінансові додатки для швидкого прийняття рішень.

**Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі.**

Управління капіталом в аграрних підприємствах в умовах економічної невизначеності є складним та багатограним завданням, що потребує комплексного підходу.

Традиційні підходи до управління капіталом, які базуються на стабільних ринкових умовах, втрачають ефективність у сучасному турбулентному середовищі. Адаптивні та антикризові моделі доводять свою результативність у мінімізації ризиків і забезпеченні гнучкості підприємств.

Міжнародний досвід демонструє, що стійкість капіталу в аграрному секторі залежить від доступу до дешевих фінансових ресурсів, розвинених систем агрострахування та впровадження цифрових інновацій. Для українських підприємств характерними залишаються високі кредитні ставки, слабкий розвиток ринку капіталу та обмежений рівень використання фінансових інновацій.

Запропоновані методичні рекомендації – диверсифікація джерел капіталу, впровадження системи фінансового контролінгу, розвиток сценарного планування та управління ризиками – спрямовані на підвищення фінансової стійкості аграрних підприємств.

Таким чином, ефективне управління капіталом в умовах невизначеності має базуватися на поєднанні стратегічних, тактичних та оперативних інструментів, інтеграції міжнародного досвіду та врахуванні національних особливостей розвитку аграрного сектору.

### Література

1. Коваленко О. С. Сучасні тенденції розвитку аграрного сектору України. *Економіка АПК*. 2022. № 5. С. 15-26.
2. Саблук П. Т. Капіталізація сільського господарства: проблеми та перспективи. Київ: ННЦ ІАЕ, 2010. 412 с.
3. Русан В. М. Управління фінансовим капіталом аграрних підприємств: теорія та практика. Київ: КНЕУ, 2019. 368 с.
4. Жураковська Л. А. Людський капітал у системі управління аграрними підприємствами. Львів: ЛНУ, 2021. 284 с.
5. Food and Agriculture Organization (FAO). *Agricultural finance and capital management in turbulent economies*. Italy, Rome: FAO, 2023. 122 p.
6. OECD. *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2022*. France, Paris: OECD Publishing, 2022. 246 p.
7. Бражник Л. В. Антикризове управління капіталом у сільському господарстві. Харків: ХНАУ, 2020. 327 с.
8. World Bank. *Agricultural Capital and Risk Management: Global Report 2021*. USA, Washington, D.C.: World Bank, 2021. 178 p.
9. Porter M. Value-based management in agribusiness. *Journal of Agribusiness Management*. 2018. Vol. 36 (2). P. 102-118.
10. Smith J. *Innovative Approaches to Capital Structure in Farming Enterprises*. Great Britain, London: Routledge, 2020. 214 p.

### Reference

1. Kovalenko, O.S. (2022), "Current trends in the development of the agricultural sector of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 15-26.

2. Sabluk, P.T. (2010), *Kapitalizatsiia silskoho hospodarstva: problemy ta perspektyvy* [Capitalization of agriculture: problems and prospects], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.
3. Rusan, V.M. (2019), *Upravlinnia finansovym kapitalom ahrarnykh pidpriemstv: teoriia ta praktyka* [Financial capital management of agricultural enterprises: theory and practice], KNEU, Kyiv, Ukraine.
4. Zhurakovska, L.A. (2021), *Liudskyi kapital u systemi upravlinnia ahrarnymy pidpriemstvamy* [Human capital in the management system of agricultural enterprises], LNU, Lviv, Ukraine.
5. Food and Agriculture Organization (FAO) (2023), “*Agricultural finance and capital management in turbulent economies*”, Rome, Italy.
6. OECD (2022), “*Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2022*”, OECD Publishing, Paris, France.
7. Brazhnyk, L.V. (2020), *Antykryzove upravlinnia kapitalom u silskomu hospodarstvi* [Anti-crisis capital management in agriculture], KhNAU, Kharkiv, Ukraine.
8. World Bank (2021), “*Agricultural Capital and Risk Management: Global Report of World Bank*”, Washington, D.C., USA.
9. Porter, M. (2018), “Value-based management in agribusiness”, *Journal of Agribusiness Management*, 2018, vol. 36 (2), pp. 102-118.
10. Smith, J. (2020), *Innovative Approaches to Capital Structure in Farming Enterprises*, Routledge, London, UK.

*Стаття надійшла до редакції 06.10.2025 р.*